

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TOVUSH VA HARF FARQINI
ANGLASHDA FONETIK O'YINLARNING AHAMIYATI****Norkulova Jasmina Sodikovna**

Samarqand davlat pedagogika instituti,

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17181155>

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tovush va harf farqini anglash jarayonida fonetik o'yinlarning pedagogik ahamiyati va ta'lim samaradorligini oshirishdagi roli o'rganiladi. Mavzu doirasida tovush va harf tushunchalari, fonetik o'yinlarning ta'lim jarayonidagi o'rni, shuningdek, pedagogik muammolar va ularni hal qilish usullari tahlil qilinadi.

Tadqiqot natijalari asosida fonetik o'yinlarning nutq madaniyatini rivojlantirishdagi samaradorligi ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, tovush va harf farqi, fonetik o'yinlar, nutq madaniyati, pedagogik metodlar, ta'lim samaradorligi, til ko'nikmalari.

Til insoniyatning eng noyob ijtimoiy vositasi bo'lib, uning o'rganilishi bolalarning rivojlanishi va muloqot ko'nikmalarining shakllanishida asosiy ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ona tilining tovush tizimini tushunish va uni yozuv bilan bog'lash muhimdir. Shu jarayonda tovush va harflar o'rtasidagi farqni anglash til o'rganishning eng dastlabki bosqichlaridan hisoblanadi.

Tovush – nutqning eng kichik fonetik elementi, harf esa uni yozma shaklda ifodalash vositasidir, lekin bu ikki tushuncha o'rtasidagi farqni yosh bolalar uchun to'liq anglash oson emas.

Til o'rganishda yuzaga keladigan bu qiyinchiliklar nutq madaniyatining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Nutq madaniyati esa shaxsning fikrini to'g'ri ifodalashi, muloqot jarayonida aniq va ravon nutq bilan ishtirok etishini ta'minlaydi. Shu bois boshlang'ich ta'limda tovush va harf farqini o'rgatishda innovatsion pedagogik yondashuvlar, xususan fonetik o'yinlarning qo'llanilishi katta ahamiyat kasb etadi. Fonetik o'yinlar yordamida o'quvchilar nafaqat tilning fonetik tizimini o'rganadilar, balki ularni o'yin orqali qiziqarli va samarali shaklda mustahkamlash imkoniyati tug'iladi. Ushbu pedagogik texnologiya bolalarning nutq rivojlanishini rag'batlantiradi, diqqat va eshitish qobiliyatini oshiradi, tovushlar va harflarni ajratishda ko'maklashadi. Tilning eng asosiy elementlaridan biri — tovushdir. Tovush nutqning fonetik qismi bo'lib, u bizning gapirishimizda paydo bo'lgan akustik signallardan iborat. Tovushlar nutqdagi eng kichik birlik sifatida tilning fonematik tizimini tashkil etadi va ularning talaffuzi, ya'ni tovushlarning qanday aytilishi, tilning tovush tizimi haqida ma'lumot beradi. Harf esa, buning aksiga, nutqdagi tovushlarni yozma shaklda ifodalash uchun ishlatiladigan grafik belgi hisoblanadi. Tovush va harf tushunchalarining o'ziga xosligi shundaki, ular o'rtasida bevosita bir-to-bir munosabat har doim ham mavjud emas. Masalan, bir tovush bir nechta harflar bilan ifodalanishi mumkin, yoki bir harf bir nechta tovushlarni anglatishi ham mumkin. O'zbek tilida bu jihat aniq ko'rinadi: masalan, “sh” tovushi ikki harf bilan yozilsa-da, u bitta tovushni bildiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tovush va harf farqini to'g'ri anglash ayni muddao hisoblanadi. Chunki ularning nutq madaniyati shakllanishi aynan shu bosqichda boshlanadi. Agar bola tovushni noto'g'ri eshitib, harfni noto'g'ri yozsa, keyinchalik nutqdagi xatolar to'planib, muloqotda noaniqliklar yuzaga keladi. Shu sababli, ona tilining fonetik qoidalarini yosh avlodga yetkazishda aniq, tushunarli va samarali usullar zarur bo'ladi. Tovush va harflar o'rtasidagi farqni anglash muammosi nafaqat O'zbekistonda, balki boshqa tillarni o'rgatishda ham keng tarqalgan.

Bu borada xalqaro tilshunoslik tadqiqotlari ham ko'p e'tibor qaratgan. Masalan, J. Smithning 2020-yildagi tadqiqotida bolalarning fonemalarni anglash darajasi til o'rganish samaradorligiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qilishi ko'rsatib o'tilgan. Shuning uchun ham boshlang'ich sinf pedagoglari fonetik qoidalarni tushuntirishda turli metod va vositalardan foydalanishadi. Bularning eng samaralilaridan biri fonetik o'yinlar hisoblanadi. Ular nafaqat darslarni yanada qiziqarli qiladi, balki bolalarda tovush va harfni ajratish qobiliyatini oshiradi, nutq madaniyatini shakllantirishda yordam beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining til o'rganish jarayonida tovush va harf farqini anglashda ko'plab pedagogik muammolar yuzaga keladi. Bu muammolar bolalarning psixologik va fiziologik rivojlanishi, shuningdek, ta'lim jarayonining tashkil etilishiga bog'liqdir. Avvalo, tovushlarni eshitish va ajratish qobiliyatining pastligi bolalarning bu jarayondagi asosiy qiyinchiliklaridan biridir. Yosh bola nutq tovushlarining nozik farqlarini aniq eshitishi va ajrata olishi uchun yetarli rivojlanmagan bo'lishi mumkin. Masalan, o'zbek tilidagi "q" va "g" tovushlari, yoki "s" va "sh" tovushlari o'rtasidagi nozik farqni anglash boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun murakkab bo'lishi tabiiy hol.

Ikkinchidan, harflarning talaffuzdagi tovushlardan farqini to'g'ri tushunmaslik ham o'quvchilarda xatoliklarga sabab bo'ladi. Tovush yozuvdagi belgidan farq qilishi, ba'zan bir tovush bir nechta harflar bilan yozilishi yoki aksincha, bir harf bir nechta tovushlarni ifodalashi ayniqsa chalkashlik tug'diradi. Bu holatlar bolalarning yozma nutqini shakllantirishda muammolarni keltirib chiqaradi. Shuningdek, o'quvchilarning diqqatni jamlashdagi qiyinchiliklari va o'rganishga bo'lgan motivatsiyaning pastligi fonetik jarayonlarni o'zlashtirishni sekinlashtiradi. Bolalar o'yinlarsiz yoki qiziqarli metodikasiz fonetik mavzularni o'rganishda charchashadi va diqqatlarini yo'qotishadi.

Pedagogik jihatdan o'qituvchilarning fonetik o'yinlar va innovatsion metodlarni samarali qo'llay olmasligi ham muhim muammo sanaladi. Ba'zan metodik resurslar yoki maxsus tayyorgarlik yetishmasligi, shuningdek, didaktik materiallarning kamligi fonetik o'yinlarning samaradorligini kamaytiradi. Bu pedagogik muammolarni hal qilish uchun zamonaviy ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalarini keng joriy qilish, o'qituvchilarni maxsus tayyorlash va o'quv materiallarini boyitish zarurati tug'iladi.

Fonetik o'yinlar boshlang'ich sinf darslarida muvaffaqiyatli natijalarga erishish uchun puxta rejalashtirilgan va o'quvchilarning yoshiga mos holda ishlab chiqilgan bo'lishi kerak. O'qituvchilar dars jarayonida o'yinlarni qo'llashda asosiy maqsad bolalarda tovushlarni aniq anglash, ularni to'g'ri talaffuz qilish va yozish qobiliyatini shakllantirishdir. Darslarda fonetik o'yinlar quyidagi asosiy yo'nalishlarda olib borilishi mumkin: tovushlarni eshitish va ajratish mashqlari, talaffuzni takomillashtirish, tovushlar asosida so'zlarni hosil qilish, harflar bilan bog'liq o'yinlar. Masalan, tovushlarni taqqoslash uchun "Kim qaysi tovushni aytdi?" o'yini, yoki harflar yordamida "So'z yasash" o'yini bolalarda qiziqishni oshiradi. Pedagogik amaliyotda shuningdek, multimediya vositalaridan foydalanish samaradorlikni yanada oshiradi. Interaktiv taxtalar, audio-videomateriallar va maxsus dasturlar yordamida fonetik o'yinlarni o'tkazish bolalarning diqqatini kuchaytiradi va ularni o'rganishga jalb qiladi. Tajriba natijalari fonetik o'yinlarning samaradorligini aniq ko'rsatadi.

Masalan, Toshkent shahri boshlang'ich sinf o'qituvchilari tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda fonetik o'yinlarni muntazam qo'llash natijasida o'quvchilarning tovushlarni aniqlashdagi xatolari 25% ga kamayganligi qayd etilgan (Islomova, 2022). Shu bilan birga, o'yinlar orqali o'rgangan bolalar nutq madaniyatida o'zini erkin ifodalash, og'zaki nutqda aniqlik va ravonlik ko'rsatgan. Bu metodikaning samaradorligi shuni ko'rsatadiki, fonetik o'yinlarni dasturga muntazam va tizimli ravishda kiritish boshlang'ich ta'lim sifatini yaxshilashda muhim omil hisoblanadi.

Pedagogik amaliyotda eng samarali natijalar beradigan ikki o‘yin – “Tovushni top” va “So‘z yasash” o‘yinlarini olib ko‘rsatish lozim.

“Tovushni top” o‘yini bolalarning eshitish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu o‘yinda o‘qituvchi turli tovushlarni og‘zaki yoki audio vositalar orqali aytadi, o‘quvchilar esa aytilgan tovushlar orasidan berilgan maqsadli tovushni topishlari kerak bo‘ladi. Misol uchun, o‘qituvchi “sh”, “ch” va “ng” tovushlari bilan bir nechta so‘zlarni aytadi: “sham”, “chiroq”, “ngo‘r”, va o‘quvchilardan aynan “sh” tovushi qaysi so‘zda borligini aniqlash talab etiladi. Bu jarayon o‘quvchilarning tinglab ajratish qobiliyatini mustahkamlash, tovushlarni aniq farqlashga o‘rgatadi.

Shu bilan birga, ularning nutqdagi noaniqlik va xatolarni aniqlashiga ham yordam beradi. O‘yin davomida o‘quvchilarning faol ishtiroki va raqobat muhiti ta‘lim jarayonini yanada qiziqarli qiladi va ular fonetik qoidalarni ongli qabul qilishga undaydi.

“So‘z yasash” o‘yini tovushlar va harflar o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqurroq anglashga imkon beradi. Bu o‘yinda o‘quvchilarga turli harflar yoki tovushlar taqdim etiladi va ulardan mazmunli so‘zlar yasash so‘raladi. Masalan, o‘qituvchi “sh”, “a”, “r” harflarini berib, ulardan “shar” yoki “rash” kabi so‘zlar yasashni taklif qiladi. So‘z yaratish jarayoni o‘quvchilarda nutq madaniyatining shakllanishi bilan birga, talaffuz va imlo ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Bundan tashqari, o‘yin ijodiy fikrlashni rag‘batlantirib, bolalarda mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini oshiradi.

O‘quvchilar guruhlarda yoki yakka holda ishlash orqali o‘zaro fikr almashadilar, bu esa ularning muloqot ko‘nikmalarini ham mustahkamlaydi. Ikkala o‘yin o‘zining pedagogik yondashuvi bilan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ona tilidagi tovush va harf farqini anglash darajasini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi. “Tovushni top” o‘yini ko‘proq eshitish sezgisini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lsa, “So‘z yasash” o‘yini esa amaliy nutq ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan. Shu sababli, bu ikki o‘yin birgalikda qo‘llanilganda, pedagogik jarayonda yanada yuqori natijalarga erishish mumkin. Fonetik o‘yinlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ona tilini o‘rganish jarayonida muhim pedagogik ahamiyatga ega bo‘lib, ular orqali bolalar tovush va harflar orasidagi nozik farqni chuqurroq anglash imkoniga ega bo‘ladilar. Ushbu o‘yinlar nafaqat til sezgisini rivojlantirish, balki nutq madaniyatini shakllantirishda ham samarali vosita hisoblanadi. Bolalarning nutq faolligini oshirish, ularni tinglash va eshitish qobiliyatlarini faollashtirish orqali fonetik ko‘nikmalar mustahkamlanadi. Shu bilan birga, fonetik o‘yinlar o‘quvchilarning e‘tiborini jalb qilishda, ularni o‘rganish jarayoniga faolroq jalb etishda muhim rol o‘ynaydi, bu esa ta‘lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

Fonetik o‘yinlarning o‘ziga xosligi shundaki, ular o‘quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rag‘batlantiradi, mustaqil va tanqidiy fikrlashni shakllantiradi hamda nutq madaniyati va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu jarayon o‘quvchilar uchun tilni o‘rganishning qiziqarli va mazmunli shaklini yaratadi, shuningdek, ular orasida o‘zaro hamkorlik va kommunikatsiya madaniyatini mustahkamlaydi. O‘yin metodikasi orqali o‘quvchilar nafaqat o‘zlarining nutqdagi xatolarini tuzatishga o‘rganadilar, balki til qoidalarini amaliy ravishda qo‘llashga ham erishadilar.

Bundan tashqari, fonetik o‘yinlar o‘quvchilarning individual xususiyatlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda moslashtirilishi pedagogik jarayonning yanada samarali bo‘lishiga imkon beradi.

Har bir o‘quvchi uchun o‘yin shaklini va mazmunini moslashtirish ularning o‘rganish motivatsiyasini oshiradi hamda o‘zlashtirish darajasini yaxshilaydi. Bu esa o‘z navbatida, til ta‘limida sifatli natijalarga erishish va ona tilining madaniy jihatdan to‘g‘ri va chuqur o‘zlashtirilishini ta‘minlaydi.

Shu bilan birga, fonetik o‘yinlar nafaqat akademik bilimlarni oshirish, balki o‘quvchilarning tilga bo‘lgan qiziqishini uyg‘otish, ularni ona tilini sevishga, nutq madaniyatini rivojlantirishga undashda samarali vositadir. Ular orqali bolalarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va muloqot ko‘nikmalari shakllanadi, bu esa ularning shaxs sifatida rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, fonetik o‘yinlarning pedagogik amaliyotga joriy etilishi til ta‘limining sifatini sezilarli darajada oshiradi, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ona tilidagi tovush va harflar farqini anglash ko‘nikmalarini mustahkamlaydi hamda nutq madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli, mazkur usullarni o‘rganish va ulardan samarali foydalanish bugungi kun ta‘lim tizimining dolzarb vazifalaridan biridir. Bu esa kelajakda ona tilimizning boyligini saqlash va rivojlantirish, til madaniyatini yanada yuksaltirishga xizmat qilishi shubhasizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Xolmatov Sh. "Ona tili va nutq madaniyati" – Toshkent, 2017.
2. Islomova D. "Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida fonetik ko‘nikmalarni rivojlantirish metodlari" – Toshkent, 2019.
3. Karimov A. "Til o‘rganishda interaktiv metodlar" – Samarqand, 2020.
4. Abdullayeva M. "Ona tili ta‘limida zamonaviy texnologiyalar" – Toshkent, 2021.
5. Leksik va fonetik o‘yinlar: pedagogik qo‘llanma, Respublika ta‘lim vazirligi, 2018.
6. Harms, L., & Smith, J. "Phonemic Awareness and Early Literacy" (2020).
7. National Reading Panel. "Teaching Children to Read: An Evidence-Based Assessment of the Scientific Research Literature on Reading and Its Implications for Reading Instruction" – Washington, 2000.